

Nominální anafora a determinace – kontrastivní analýza francouzských a českých systémových možností¹

Ondřej Pešek (České Budějovice)

NOMINAL ANAPHORA AND DETERMINERS – CONTRASTIVE ANALYSIS OF CZECH AND FRENCH SYSTEMIC POTENTIALITIES

This study deals with the issue of nominal anaphora in Czech and in French. Applying the contrastive perspective, we analyze the distribution of determiners within the different types of anaphora. The goal is to highlight the semantic specificities of determiners (identifiers) as they manifest themselves in the anaphoric relations. The results show the structural differences which exist between the two compared languages.

KEYWORDS

nominal anaphora, determiners, contrastive linguistics

KLÍČOVÁ SLOVA

nominální anafora, determinace, kontrastivní lingvistika

1. ÚVOD

Cílem této studie je porovnat inventáře jazykových exponentů, jimiž disponují francouzština a čeština pro signalizaci anaforického vztahu realizovaného jmenným syntagmatem (NS). Vzhledem k tomu, že hlavním a primárním ukazatelem tohoto vztahu jsou ve francouzštině tzv. determinanty, naše analýzy budou *ipso facto* i analýzami determinace a jejího jazykového ztvárnění v obou zkoumaných jazycích. Je nasnadě, že v omezeném rozsahu této studie nelze postihnout všechny aspekty jmenné determinace, jež představuje problém, který nemá v současné lingvistice konsenzuální řešení, a to jak na úrovni obecně teoretické,² tak na úrovni popisu funkčních specifik jednotlivých determinačních morfémů. Naše studie se tudíž omezí pouze na jeden okruh problémů, který lze v rámci analýzy jmenné determinace řešit – možnosti výběru determinantu v závislosti na jednotlivých typech nominálních anafor. Konkrétně se budeme zabývat konkurencí exponentů *le/ce* ve francouzštině a *Ø/ten/tento(tenhle)* v češtině. Tyto exponenty považujeme v rámci nominální anafory v obou jazycích za centrální. Z důvodů prostorových i věcných

1 Tato studie vznikla za přispění grantu Rady vědeckých společností AV ČR „Skupina pro románskou kontrastivní lingvistiku“.

2 Za všechny jmenujeme pojetí M. Wilmeta (1998), G. Kleibera (2001) či hypotézu DP aktuálně řešenou v rámci generativní gramatiky (např. A. Zribi-Hertz, 2008).

necháváme stranou posesivní determinanty/zájmena (*son/jeho*), jakož i výrazy typu *takový/takovýto*. Považujeme je pro realizaci nominální anaforizace za periferní a v určitých ohledech specifické.³

Naše analýzy jsou vedeny v kontrastivní perspektivě. Jejich cílem je zjistit systémové možnosti francouzštiny a češtiny ve funkčně analogických kontextech, přičemž vycházíme z hypotézy, že v obou jazycích lze v řetězci nominálního syntagmatu identifikovat segment, který má analogické syntaktické a sémantické vlastnosti. Naše analýzy nebudou translátologické — neřešíme možnosti adekvátního překladu konkrétních textů, půjde nám o uchopení kontextuálních omezení výběru ze systémového potenciálu a srovnání charakteru funkčních zón jednotlivých anaforizačních morfémů.

2. POZNÁMKY K TZV. DETERMINANTŮM

Ještě než přistoupíme k rozborům konkrétních příkladů, považujeme za nutné upřesnit naše rámcové pojetí determinačních morfémů. Jak už jsme uvedli výše, domníváme se, že v obou jazycích lze nalézt soubory morfémů, které je možno vymezit pomocí analogických kritérií syntaktické a sémantické povahy. Za determinační morfémy ve francouzštině a v češtině tak považujeme takové znaky, i) které stojí na prvním místě v rámci NS a ii) jejichž hlavní funkcí je instruovat příjemce textu ohledně způsobu, jakým má identifikovat referenci NS. Tato syntakticko-sémantická charakteristika není definicí třídy; chápeme ji jako minimální funkční analogii, jež slouží potřebám kontrastivní analýzy jako nezbytné *tertium comparationis* (viz např. Pešek, 2011). V každém z obou jazyků jsou pak soubory takto funkčně vymezených morfémů charakterizovány dalšími vlastnostmi, jež zakládají všeobecně známé odlišnosti. Typickým specifkem francouzštiny je obligatornost determinantu v rámci NS, jeho absence je chápána jako příznaková a týká se jen relativně malého počtu přesně vymezených případů. Dalším podstatným specifkem francouzštiny je formální vyhraněnost skupiny tzv. určitých determinantů (určitý člen, ukazovací a posesivní determinant), v tom smyslu, že tyto morfémy jsou tvarově (nikoli pouze syntakticky) odlišené od zájmen, přičemž pro neurčité determinanty tato tvarová vyhraněnost až na určité výjimky neplatí. Česká gramatická tradice o determinantech v češtině obvykle nehovoří. Domníváme se, že tak činí zejména z důvodů neobligatornosti determinačního morfému v rámci NS a rovněž i z důvodů tvarové shody se zájmenými morfémy. Přesto se v některých novějších pracích objevují tendence terminologicky odlišovat syntakticky různá užití některých homonymních tvarů. Za všechny citujme Štíchu (1999, s. 123), který odmítá hovořit o výrazu *ten/tenhle/tento* jako o zájmenu a důsledně odlišuje jeho substantivní (tedy zájmené) a adjektivní užití (tedy v rámci NS). Vyskytuje-li se lexém *ten/tenhle/tento* v pozici adjektivní a má-li funkci anaforickou, označuje jej F. Štícha termínem identifikátor (podobně činí i Zimová, 1994). Cílem této studie není argumento-

3 Posesivní determinant (zájmeno) je sám o sobě anaforikem — zastupuje syntagma [*de NS*]. To není případ lexému *le a ce*. Výraz *takový* nezavádí, na rozdíl od lexému *ten/tenhle*, koreferenční vztah.

vat pro tu či onu terminologickou volbu — jedná se o navýsost složitý problém, jež lze řešit pouze v rámci některé z moderních syntaktických teorií.⁴

3. UPŘESNĚNÍ METODOLOGIE

Ve francouzské lingvistické tradici je otázce jednotlivých anaforizačních determinantů věnována velká pozornost, která obecně souvisí se zájmem o problematiku anafory a jejích druhů. Možnosti výběru jednotlivých determinačních morfémů jsou pak nejčastěji vysvětlovány na pozadí sémantických vztahů mezi antecedentem a anaforickou NS: specifika jednotlivých druhů nominální anafory jsou více či méně kompatibilní se sémantickými specifiky jednotlivých determinantů. Tato specifika jsou zpravidla postulována jednotně pro všechna textově odlišná užití determinantu (generické, ontologicky jedinečné, deiktické, kataforické i anaforické) a anaforické užití determinantu tak není chápáno jako projev zvláštní polyfunkčnosti daného morfému, ale pouze jako jedna z manifestací jeho stabilní sémantiky. V české jazykovědné tradici se otázce exponentů nominální anaforizace soustavněji věnoval zejména F. Štícha (1999, 2003). Registrujeme i práci L. Zimové (1994), která se problematiky rovněž dotýká, není ale primárně zaměřena na nominální anaforu. Lze tak souhrnně říci, že v české tradici není diskuze o vlastnostech anaforizačních „identifikátorů“ vedena v takové hloubce a rozsahu, jako je tomu v lingvistice francouzské. Z těchto důvodů považujeme za relevantní naši kontrastivní studii rámcově budovat v kontextu současných frankofonních teorií nominální anafory.⁵ Využijeme tak zavedenou terminologii a obecné definice typů anafory nebudeme rozporovat. Možnosti výběru determinantů (identifikátorů) ve francouzštině a v češtině budeme uvažovat v rámci jednotlivých druhů nominálních anafor — syntetické porovnání jejich formální signalizace pak může přispět i k poznání mechanismů anafory samotné. Konkrétní analýzy budeme provádět na základě sady testovacích kontextů, v jejichž rámci se pokusíme ukázat, v čem spočívají sémantické odlišnosti anaforizačních determinantů a jak se projevují v rámci jednotlivých typů nominálních anafor. Konstatovaná omezení či blokace budeme považovat za indicie specifik zkoumaných determinačních morfémů. Testovací kontexty jsou vytvářené námi pro účely této studie. Při jejich navrhování se inspirujeme výsledky výzkumů publikovaných v recentní frankofonní literatuře a doplňujeme je o další diferenciací faktory, které byly v dosavadních popisech anaforizačních determinantů brány v úvahu pouze okrajově, či dokonce nebyly brány v úvahu vůbec.⁶ Francouzské testovací kontexty byly předlo-

4 Máme na mysli zejména univerzalistickou hypotézu DP současné generativní gramatiky.

5 Máme za to, že jedním z podstatných přínosů kontrastivní lingvistiky je i konfrontace teoreticko-metodologická, neboť stále ještě platí, že jednotlivé národní jazykovědné tradice si uchovávají značnou míru specifčnosti. Aplikace přístupů vzniklých mimo hranice českého vědeckého prostoru na český jazykový materiál tak může být již sama o sobě obohacující.

6 Např.: statut anaforické NS v rámci aktuálního členění výpovědi, časová či textová vzdálenost anaforické NS od antecedentu či faktor informační novosti spojené s anaforickou NS.

ženy rodilým mluvčím,⁷ kteří na základě své intuice hodnotili míru přijatelnosti daného řešení. Pro češtinu byl hlavním evaluátorem autor této studie, většina příkladů pak byla posouzena dalšími dvěma mluvčími. Nejprve analyzujeme exponenty nominální anafory ve francouzštině, poté v češtině, přičemž v obou jazycích postulujeme funkčně analogické kontexty. Vlastní systémové srovnání provádíme následně, na základě výsledků předchozích separátních analýz. Jak jsme uvedli výše, testovací kontexty jsou členěny na základě konsensuální typologie nominálních anafor obvyklé ve frankofonní lingvistice. Míru přijatelnosti jednotlivých řešení značíme následovně: ? — ještě přijatelná „druhá“ volba; ?? — velmi problematické (na hranici přijatelnosti); * — nepřijatelné. Žádný znak před determinantem znamená „naprosto přijatelné“. Hodnocení našich respondentů se výrazně shodovala, drobné odlišnosti v detailu jsme řešili zprůměrováním jednotlivých evaluací.

4. DRUHÝ NOMINÁLNÍCH ANAFOR A MOŽNOSTI DETERMINACE VE FRANCOUZŠTINĚ

Jednotlivé příklady budeme postupně komentovat, přičemž definitivní vysvětlení blokáci navrhneme v závěru.

4.1 VĚRNÁ ANAFORA⁸

Tento typ anafory se vyznačuje tím, že nominální hlava antecedentu i anaforického NS mají totožné lexikální obsazení.

- (1) *Jean s'est acheté une nouvelle voiture. La/cette voiture a coûté 10000 EUR.*
- (2) *Jean s'est acheté une nouvelle voiture. Il l'a payée 10000 EUR. Il est tout de suite parti en voyage avec sa femme, mais au bout de 10 kilomètres, la/?cette voiture est tombée en panne.*
- (3) *Un sanglier se promenait le long de la route qui menait à travers la forêt. Tout était calme et paisible. Soudainement, une voiture est apparue à l'horizon allant à toute vitesse. Le chauffeur a remarqué le/?ce sanglier, mais pourtant il n'a pas ralenti.*

V příkladu (1) naši informátoři přiřadili oběma volbám obdobnou míru přijatelnosti s mírnou preferencí demonstrativa. Naproti tomu v příkladech (2) a (3) pocitovali užití demonstrativa jako nevhodné (i když v zásadě nikoli agramatické). Rozdíl mezi (1) na straně jedné a (2), (3) na straně druhé spočívá v tom, že ve (2) a (3) se anaforická NS nachází ve větší vzdálenosti od antecedentu, zatímco v (1) se nachází bezprostředně za ním. Mezi (2) a (3) je rozdíl ve větněčlenské platnosti anaforické

7 Dva Francouzi a jeden Belgičan, vysokoškolsky vzdělaní, věk cca 30 let.

8 Příklad francouzského *anaphore fidèle*. V českých pracích se pro tento typ anaforického vztahu objevuje termín *přímá anafora*.

NS a jejího postavení v rámci linearity jakožto faktoru funkční větné perspektivy. Konstatujeme, že tato skutečnost nemá na výběr determinantu ve francouzštině vliv.

Sledujme dále příklad (4). Jedná se o fiktivní dialog mezi A a B. Oba jsou fotbalovými fanoušky a vědí, že určitého dne večer televize vysílá důležitý zápas, o němž téhož dne diskutují. Druhého dne se setkají a A se ptá B (uvažujme, že (4) je první replika jejich dialogu) :

- (4) *Est-ce que tu as regardé le/??ce match?*

Zde byla všemi informátory varianta s demonstrativem posouzena jako pro daný kontext výrazně nevhodná.

Na základě těchto pozorování můžeme vyslovit hypotézu, že určitý člen je preferován v případě větších časových či textových vzdáleností antecedentu a anaforického NS. Jak uvedeme níže, konstatovaná tendence může být vysvětlena na pozadí obecné sémantiky determinantů *le/ce*. Tato sémantická specifika obou determinantů pak vyniknou v následujících dvou příkladech:

- (5) *Jean s'est acheté une voiture et une moto. La/??cette moto est tombée en panne deux jours plus tard alors que la/??cette voiture marche toujours très bien.*
 (6) *Sur la table, il y aura une banane. Apporte cette/??la banane s'il te plaît et pas une autre!*

Jak ukázala ve své monografii D. Leeman (2004), platí, že člen určitý prezentuje referenci jím uváděného nominálního syntagmatu (NS) jako jednoznačně identifikovatelnou oproti referentům z jiné lexikální třídy,⁹ kdežto demonstrativum staví referent jím uváděného NS do kontrastu s jinými referenty téže lexikální třídy. V příkladu (5) jsou stavěny do kontrastu dva referenty různé třídy (*moto* vs. *voiture*), užití demonstrativa je zde tedy velmi problematické. V příkladu (6) pak výraz *pas une autre* indikuje, že v situačním kontextu jde o odlišení dvou referentů téže třídy (tj. dvou předmětů označitelných znakem *banane*) — určitý člen v této kontextové konfiguraci fungovat nemůže. Domníváme se, že tak lze vysvětlit i preferenci určitého členu v případě větších časových či textových vzdáleností antecedentu a anaforického NS (příklady 2, 3, 4): čím dále se anaforické NS nachází od antecedentu, tím bylo uvedeno více NS jiných lexikálních tříd, se kterými pak anaforické NS kontrastuje.

Další omezení výběru determinantu v rámci věrné anafory ilustruje následující příklad:¹⁰

- (7) *Ça m'était plutôt agréable. J'y devinais de la pudeur. Et cette/??la pudeur me soulageait et guérissait.*

9 Tedy „sémioticky korektně“ řečeno: oproti jiným referentům označitelným jinými znaky, než je ten, jenž byl použit v rámci NS uvedeného určitým členem.

10 Příklad je francouzskou variantou kontextu z románu *Žert* M. Kundery, který uvádí F. Štícha ve své studii z roku 1999 (Štícha, 1999, s. 129)

Možnosti a blokace užití určitého členu v případě (7) vysvětlujeme ve shodě s konstatováním F. Štíchy: syntakticko-sémantický kontext třetí věty příkladu umožňuje generickou interpretaci substantiva *pudeur*. Vzhledem k tomu, že jediným určitým determinanem, který může uvádět NS v platnosti generické, je určitý člen, jeho výskyt v (7) by tuto generickou interpretaci zavedl a tím vyrušil anaforický vztah mezi NS třetí věty a jeho antecedentem z věty druhé. Jedinou možnou volbou tak zůstává anaforické demonstrativum.

V rámci věrné anafory tedy mohou fungovat oba dva zkoumané morfémy. Konstatované blokace lze vysvětlit jejich bázovou sémantikou. V dalších oddílech vymezení sémantických specifik francouzských determinantů *le/ce* ještě dále zpřesníme.

4.2 NEVĚRNÁ ANAFORA¹¹

V případě nevěrné anafory mají antecedentní a anaforické NS jiné lexikální obsazení, přičemž obě NS jsou striktně koreferenční. Níže uvedené testovací kontexty jsou rozříděny podle typu sémantického vztahu, který váže anaforické substantivum s antecedentním substantivem.

4.2.1 VZTAH SYNONYMIUM – SYNONYMIUM¹²

- (8) *Jean s'est acheté une nouvelle voiture. Cette/ la bagnole a coûté 10000 EUR.*

4.2.2 VZTAH HYPONYMIUM – HYPERONYMIUM

- (9) *Jean s'est acheté une nouvelle voiture. Il est persuadé que ce/??le moyen de transport a toujours de l'avenir.*
 (10) *Jean a vu deux chiens attachés au cou par une lourde chaîne rouillée. Ces/les animaux souffraient énormément.*

4.2.3 VZTAH VLASTNÍ JMÉNO – OBECNÉ JMÉNO CHARAKTERIZAČNÍ

- (11) *Jean nous a présenté M. Dupont. Cet/??l'ancien joueur de rugby est particulièrement intelligent.*

4.2.4 VZTAH HYPERONYMIUM – HYPONYMIUM¹³

- (12) *Jean s'est acheté une nouvelle maison. Il se plait beaucoup dans ce/??le pavillon.*

11 Překlad francouzského *anaphore infidèle*. V českých pracích se pro tento typ anaforického vztahu objevuje termín *nepřímá koreferenční anafora*.

12 Anaforické synonymium je z jiné stylistické roviny. Případy systémové synonymie stylisticky totožných substantiv jsou velmi vzácné.

13 Tento typ vztahu se v anaforických řetězcích realizuje velmi zřídka (srov. Daneš, 1979; Adam, 2005). Podrobná analýza možností, sémantických omezení a komunikativních využití tohoto anaforického vztahu dosud v české (i frankofonní) lingvistice provedena nebyla.

4.2.5 VZTAH OBECNÉ JMÉNO – OBECNÉ JMÉNO METAFORICKÉ

- (13) *Jean s'est acheté une nouvelle voiture. Mais moi, je ne monterais jamais dans cette/*la poubelle.*

Testy ukazují, že prototypickým determinantem nevěrné anafory je demonstrativum, které je možno užít ve všech uvedených příkladech, shodně byl „první volbou“ našich respondentů. Určitý člen je velmi problematický. Naši respondenti byli ochotni jej připustit pouze v příkladu (10) — celkem bez výhrad — a v příkladu (8) — s určitými výhradami. Naopak v příkladech (9, 11, 12 a 13) jeho užití označili jako téměř či zcela nepřípustné. Jasná preference demonstrativa v rámci tzv. nevěrné anafory je v souladu se specifiky jeho sémantiky: podle D. Leeman (2004) užití demonstrativa signalizuje, že referentu NS je oproti jiným (potenciálním) referentům označitelným týmž NS přisuzován zvláštní statut, kterým se od ostatních zástupců téže třídy odlišují. Tento zvláštní statut je dán buď přímo stavem věcí ve světě anebo je výsledkem určité re-evaluace referentu ze strany mluvčího — ve výběru lexikálního obsazení anaforického NS se projevuje jeho vlastní hledisko, z něhož referent posuzuje. Užití jiného substantiva v rámci anaforického koreferenčního řetězce bývá v naprosté většině případů důsledkem takovéto re-evaluace, která v konečném důsledku představuje informační novum. Čím je re-evaluace (a potažmo novost informace) výraznější, tím je užití demonstrativa „naléhavější“. Tak můžeme vysvětlit skalární (ne)toleranci určitého členu ze strany našich informátorů v jednotlivých případech. Informace o tom, že pan Dupont je bývalý hráč rugby (11), představuje jasné informační novum, které mluvčí do textu prostřednictvím anafory přináší¹⁴ — užití určitého členu by tuto signalizaci výrazně zeslabilo (ba přímo vyloučilo), čímž by došlo k porušení anaforického řetězce.¹⁵ V příkladu 13 je vysvětlení rovněž nasnadě: užitím určitého členu by byla znemožněna metaforická interpretace NS *poubelle*; demonstrativum zcela v souladu se svou sémantikou uvádí anaforické NS, jehož lexikální obsazení je výsledkem subjektivní re-evaluace referentu. Naopak v příkladu (10), ve kterém bylo užití určitého členu našimi respondenty hodnoceno jako nejméně nevhodné, je anaforické NS informačně velmi málo vytížené — lexikální výběr v anaforickém řetězci *chien-animal* představuje minimální informační posun a nulovou subjektivizaci. V tom smyslu je zajímavý i příklad (8) — čím více je hovorový výraz *bagnole* chápán jako depreciativní,¹⁶ tím více je nezbytné užít v rámci anaforického NS demonstrativum. Aby bylo vůbec možné užít v rámci hypo-hyperonymických vztahů člen určitý, musí být zajištěna podmínka, o které jsme hovořili v kapitole o věrné anafoře: anaforické NS nesmí připouštět možnost generické interpretace. Jestliže lze tolerovat (10) se členem určitým, (10b) je velmi obtížně přijatelné, právě proto, že výraz *animaux* můžeme chápat genericky:

14 K pojmu „informační novum“ viz F. Daneš (1979) nebo O. Pešek (2012).

15 Příjemce textu by byl užitím určitého členu instruován ve smyslu „referent NS *ancien joueur de rugby* je totožný s referentem NS *ancien joueur de rugby* z předchozího kontextu“. Pokud by ve své diskurzívní paměti příjemce nebyl s to žádný takový segment identifikovat, sekvenci by posoudil jako problematickou.

16 Depreciativního efektu dosáhneme typicky intonací.

- (10b) *Jean voit deux chiens attachés au cou par une lourde chaîne rouillée. Ces/??les animaux doivent être protégés.*

4.3 KONCEPTUÁLNÍ ANAFORA¹⁷

Konceptuální anaforou nazýváme takový vztah, kdy antecedent anaforického substantiva odpovídá větším syntaktickým či textovým celkům — věta, souvětí, odstavce, kapitola apod. Užití determinantů v tomto typu anafory ilustrujeme následujícími kontexty:

- (14) *Jean a été renversé par une voiture. Cet/l' accident a entraîné des embouteillages importants.*
 (15) *Jean a été renversé par une voiture. Cet/??l' événement nous a tous touché.*

Zatímco v příkladu (14) byl pro naše informatory výskyt obou determinantů zcela přijatelný, v příkladu (15) shodně označili užití určitého členu jako nevhodné. Vysvětlení této restriktce se zdá býti nasnadě: výraz *événement* má natolik obecnou sémantiku, že jím lze označit cokoli, co se *událo*. V textu je tedy (téměř) vždy více „kandidátů“ na anaforickou konceptualizaci lexémem *événement*, ukazovací determinant tak ve shodě se svou specifickou sémantikou signalizuje, že se jedná o právě „tuto“ událost a žádnou jinou — referent jím uváděného NS je stavěn do kontrastu s jinými referenty označitelnými tímž substantivem a potenciálně či reálně přítomnými v ko(n)textu. Výraz *accident* je naproti tomu zřetelně vázaný na obsah jím anaforizované výpovědi, nestaví se tak do kontrastu jedna „*accident*“ s jiným referentem označitelným jako *accident*, ale *accident* jakožto označení jedné referenční třídy s jinými označeními jiných referenčních tříd. Možnost užití určitého členu je v případě (14) dána i tím, že lexém *accident* má v tomto případě anaforické konceptualizace minimální informační přínos, neboť představuje zcela objektivní a předvídatelné vyhodnocení situace, kdy někoho přejede auto. Potvrzuje se nám tak pozorování z předchozího oddílu věnovaného nevěrným anaforám — čím vyšší míra subjektivní re-evaluace antecedentu, tím naléhavější je užití demonstrativa oproti určitému členu. Srovnajme příklad (16), ve kterém je anaforická konceptualizace výsledkem subjektivního hodnocení téže události:

- (16) *Jean a été renversé par une voiture. Cette/??l' heureuse nouvelle m'a fait très plaisir.*

Užití určitého členu je zde nepřijatelné¹⁸.

¹⁷ Překlad francouzského *anaphore conceptuelle*. Tématem konceptuální anafory se ve francofonní lingvistice zabývá zejména B. Wiederspiel a M. Kara (např. Kara — Wiederspiel, 2010).

¹⁸ Neobvyklé osobnostní vlastnosti mluvčího textu (16) zde pochopitelně necháváme stranou.

4.4 ASOCIAČNÍ ANAFORA

Ve shodě s pojetím G. Kleibera (2001) považujeme za asociační anaforu taková textová spojení, kdy anaforické NS uvádí do textu referent, který je stereotypicky spojen s antecedentem. To znamená, že je součástí obvyklého a obecně sdíleného mentálního obrazu asociovaného s antecedentním lexémem. Ve francouzštině je v případě asociační anafory možno užít pouze určitý člen, jakýkoli jiný determinant je vyloučen.¹⁹ Fungování určitého členu v rámci tohoto typu anafory lze opět uspokojivě vysvětlit odkazem na jeho sémantiku — NS uváděné členem určitým je prezentováno jako jediný jednoznačně identifikovatelný zástupce příslušné lexikální třídy v daném ko(n) textu. Referenty asociační anafory označené příslušným lexémem se vymezují vůči ostatním asociovaným referentům jiných lexikálních tříd, vymezení se tedy realizuje vně lexikální třídy, nikoli kontrastem v rámci třídy jedné. Princip stereotypie, na němž je asociační proces postaven, pak vylučuje jakékoli re-evaluační subjektivizující soudy. Sémantická konfigurace asociační anafory je tudíž zcela neslučitelná s funkčními charakteristikami demonstrativního determinantu:

(17) *Jean est entré dans un bar. Le/*ce garçon lui a apporté une bière.*

4.5 Na základě testovacích kontextů jsme formulovali specifika anaforizačních morfémů *le/ce*. Tato specifika nám pak umožnila vysvětlit konstatované blokace a zároveň i poukázat na některé zvláštnosti jednotlivých typů anafor. Nyní analogickým způsobem zhodnotíme i situaci v češtině.

5. DRUHY NOMINÁLNÍCH ANAFOR A JEJICH EXPONENTY V ČEŠTINĚ

Jak jsme uvedli výše, v nominálních anaforách v češtině může být syntakticko-funkční pozice determinantu buď neobsazena (anaforické NS je holé, bez identifikátoru), nebo zde komutují lexémy *ten/tento* (*tenhle*). Přijmeme-li, že rozdíl mezi *tento* a *tenhle* ve funkci anaforické je stylistické povahy (*tento* patří spíše do stylu spisovného, formálního; *tenhle* je vlastní řeči hovorové, neformální²⁰), můžeme říci, že opozice je v češtině trojčlenná: $\emptyset/ten/tenhle$, oproti francouzské opozici dvoučlenné *le/ce*. Lze tak předpokládat, že kritéria výběru možností na ne/obsazení syntaktické pozice determinantu v anaforickém NS budou v češtině odlišná a nutně složitější než ve francouzštině. Přesto považujeme za vhodné a relevantní prověřit citlivost české opozice v typově stejných kontextech, v jakých jsme testovali hodnoty determinantů francouzských. Tak zjistíme, zda se v obou srovnávaných jazycích vyskytují shodné parametry, podle nichž by se řídila distribuce determinačních morfémů. V druhé fázi

19 Je pravdou, že někteří autoři za asociační anaforu považují i některá NS uvedená posesivním determinanem či dokonce členem neurčitým (např. Leemann, 2004). My v naší studii sdílíme stanoviska G. Kleibera (2001), tudíž syntagmata uvedená posesivním determinanem či členem neurčitým za asociační anaforu nepovažujeme.

20 Obdobné stanovisko sdílí v citovaných pracích i F. Štícha.

analýzy přidáme další testovací kontexty, pomocí nichž se pokusíme ilustrovat specifika distribuce českých identifikátorů a které tak doplní sadu kontextů funkčně analogických kontextům francouzským. Naše úvahy o českých anaforizujících morfémech budeme konfrontovat se závěry, k nimž ve svých výzkumech došli F. Štícha a další badatelé, kteří se této otázce v rámci české bohemistiky věnovali nejvíce. Příklady seskupujeme podle jednotlivých typů nominálních anafor, jejichž definice jsme podali v předchozím oddíle. Příklady, které jsou českými variantami příkladů francouzských, označujeme znakem ' a číslem odpovídajícím francouzskému příkladu.

5.1 VĚRNÁ (PŘÍMÁ) ANAFORA

- (1') *Jan si koupil nové auto. To/Ø/??Tohle auto ho stálo 10000 EUR.*
 (2') *Jan si koupil nové auto. Zaplatil za něj 10000 EUR. Hned si vyrazil se svou ženou na výlet, ale Ø/to/??tohle auto se po deseti kilometrech jízdy porouchalo.*
 (3') *Podél silnice, která vedla lesem, se potuloval nějaký divočák. Všude byl klid a ticho. Náhle se na vršku objevilo auto jedoucí velkou rychlostí. Řidič Ø/toho/??tohoto divočáka upozoroval, ale přesto nezpomalil.*
 (4') *Identický kontext jako příklad (4): Viděls ten/??Ø/??tenhle zápas?*
 (5') *Jan si koupil auto a motorku. Ø/?ta/??tahle motorka se po dvou dnech porouchala, kdežto Ø/?to/??tohle auto stále skvěle funguje.*
 (6') *Na stole bude banán. Přines ten/tenhle/??Ø banán a žádný jiný.*
 (7') *Zdálo se mi, že v tom nedívání je stud. A ten/??tenhle/*Ø stud mne hřál a léčil.*²¹

Konstatujeme: v příkladech 1', 2', 3', 5' je možno užít holé substantivum bez identifikátoru nebo lexém *ten*. V příkladu 4' a 7' je jedinou přijatelnou volbou identifikátor *ten*, v případě 6' je možnost výběru *ten/tenhle*. Lexém *tenhle* lze tak bez rozpaků užít pouze v jednom z námi uvedených příkladů.

Vysvětlení: kontext (4') — potvrzuje se tendence užívat v češtině identifikátor *ten* místo holého NS bez identifikátoru v případě delší časové či textové vzdálenosti antecedentu a anaforického NS (srov. Štícha, 2003). V daném kontextu je vyloučeno *tenhle* — časová a textová vzdálenost antecedentu by v tomto případě zaváděla deiktickou interpretaci a tím blokovala interpretaci anaforickou. Můžeme říci, že lexém *ten* má v tomto případě tzv. připomínací funkci, o které píše V. Mathesius ve své studii z roku 1947.

Kontext (6') ilustruje onen vnitrotřídní kontrast, který ve francouzštině zakládá specifika *le/ce*. V češtině zde není možno užít holého NS bez identifikátoru, lze užít *ten* i *tenhle*. Lexém *ten* ovšem není blokován pro případy vnitřtřídního kontrastu: viz možnost užít *ten* v příkladu (5'), zde je sice až „druhou“ volbou, ale vcelku dobře přijatelnou.

V kontextu (7') je absence identifikátoru blokována možností generické interpretace NS — Ø v češtině zde funguje obdobně jako francouzský určitý člen (viz výše).

V případech, kdy není blokace holého NS dána faktory 6', 7', či v kontextech typu 4', existuje v rámci věrné anafory mezi Ø a *ten* (a potažmo *tenhle*) možnost volby. Zde

21 Viz výše, Štícha (1999, s. 129).

pak pro výběr identifikátoru hrají roli další faktory — ty pak dokládají, že konkurence $\emptyset$ /*ten*/*tenhle* je v češtině primárně založena na jiných principech, než je tomu v případě francouzského *le* vs. *ce*.

Jedním z těchto principů je faktor AČV (srov. Štícha, 1999). V češtině platí, že anaforikum *ten* je nutno užít tehdy, když se koreferenční substantivum vyskytuje v kontextově zapojeném tématu na konci věty. Viz příklad:

- (3'a) ...*Řidič zpozoroval toho divočáka, ale přesto nezpomalil...*
 (3'b) ...*Řidič zpozoroval divočáka, ale přesto nezpomalil...*

Substantivum *divočák* ve variantě (3'b) bychom nutně interpretovali jako kontextově nezapojené, tudíž jako nekoreferenční s výrazem *divočák* z první věty textu. Variantu (3'a) hodnotíme jako stylisticky příznakovou, v češtině se vyskytuje pouze za určitých stylisticko-pragmatických okolností.²² Pokud je koreferenční kontextově zapojené substantivum tzv. kontrastním rématem, lexém *ten* není vhodné použít. Prototypicky uijeme $\emptyset$, což vysvětlujeme jasnou preferencí $\emptyset$ v kontextech vnitřního kontrastu (srov. i příklad (5')):

- (3'c) *Podél silnice, která vedla lesem, se potulovali divočák a srna. .... Řidič zpozoroval $\emptyset$ /?toho/??tohoto divočáka, ale $\emptyset$ /té/??této srny si nevšiml.*

Zásadní rozdíl mezi NS bez anaforizujícího morfému a NS uvedeným identifikátorem *ten* pak podle našeho názoru velmi uspokojivě vystihl F. Štícha. Ve své studii (Štícha, 2003) dokazuje, že lexém *ten* navozuje situaci tzv. retrospektivního a intersubjektivního sdílení tématu. Je-li koreferenční substantivum holé (bez identifikátoru), tato nuance není aktualizována. Lze tak vysvětlit, proč by užití identifikátoru *ten* v příkladu:

- (18) *Ve vodách Arktidy plují velké ledovcové kry. Mají různý tvar i velikost a hlavní část jejich objemu se nachází pod vodou. Kry jsou velmi nebezpečné pro lodní dopravu.*

bylo nepatřičné: jedná se o simulaci výkladového textu, jehož téma (ledovcová kra) v dané situaci (nekontaktní, desubjektivizovaný výklad) neumožňuje sdílenou retrospekci.²³ Naopak v příkladu:

- (19) *Jdi nahoru, tam je takové velké zrcadlo a pod tím zrcadlem je žlutý ubrus.*

je holé NS pocíťováno jako nevhodné, neboť daná situace umožňuje (ba přímo vyžaduje) intersubjektivní prezentaci tématu. Na základě příkladů (1' – 7') bychom se

22 Nadužívání tematického NS uvedeného anaforikem *ten* v koncové části věty bývá jedním z relativně častých překladatelských nešvarů (typicky v překladech z francouzštiny).

23 Pomocí principu sdílené retrospekce lze vysvětlit velmi bystré Mathesiový poznámky týkající se připomínací a emocionální funkce lexému *ten* (V. Mathesius, 1947). Vysvětlíme tak i punc hovorovosti, který může být jedním z efektů užití *ten* — tento efekt by např. nastal právě v příkladu (18).

mohli domnívat, že v rámci věrné nominální anafory se v češtině identifikátor *tento/tenhle* vyskytuje velmi sporadicky, a to pouze v případech kontextů jasných vnitrotřídních kontrastů. Tato domněnka by ovšem odporovala realitě. *Tento/tenhle* je v rámci věrné anafory zcela běžné. Vhodným kontextem, v němž by identifikátor *tento/tenhle* mohl bez potíží fungovat, je např. text (18). V čem tedy spočívá specifikum lexému *tenhle* oproti $\emptyset$ a *ten*? Podle F. Štíchy (2003, s. 92) se identifikátorem *tento/tenhle* „skutečnost pojmenovaná antecedentem v nové výpovědi aktuálně vytýká jako její zdůrazněné a vytčené téma pro nový soud“. Se Štíchovým tvrzením souhlasíme, ovšem domníváme se, že hlavní charakteristiky anaforika *tento/tenhle* lze spatřovat i na jiné rovině. Tyto charakteristiky se pokusíme formulovat v dalších oddílech.

Mohli jsme vidět, že výběr determinačních morfémů jakožto exponentů věrné anafory v češtině je citlivý na jiné parametry než ve francouzštině. Určité korespondence, které konstatujeme (typicky holé NS a určitý člen), nejsou systémové, ale vyplývají jako důsledky odlišné strukturovaných opozic. Dodejme ještě, že problematika nominální věrné anafory je o to složitější, že na pozici koreferenčního NS se může vyskytovat zájmeno a v syntaktické pozici subjektu lze v češtině koreferenci vyjádřit i pomocí slovesné koncovky (tzv. nulová anafora). Pokud bychom chtěli komplexně a vyčerpávajícím způsobem posoudit specifika všech těchto koreferenčních možností, bylo by nutné opozičně posoudit všechny tyto možnosti věrné koreference.²⁴ V následujícím oddíle svá pozorování zpřesníme.

5.2 NEVĚRNÁ ANAFORA

Po pečlivé analýze příkladů ekvivalentním francouzským kontextům zjišťujeme, že i zde je v češtině situace složitější než ve francouzštině.²⁵ S diskriminačními kontexty relevantními pro francouzštinu si tedy opět nevystačíme a musíme uvažovat kontexty další, v nichž specifika každé z možností vyniknou. Probereme jednotlivé případy postupně podle typu sémantického vztahu mezi antecedentem a anaforickým NS. Nejprve otestujeme kontexty ekvivalentní, ty pak budou doplněny dalšími relevantními příklady.

5.2.1 VZTAH SYNONYMU – SYNONYMU

(8') *Jan si koupil nový dům. Ten/? $\emptyset$?/tenhle barák ho stál 3 000 000.*

Zde se situace jeví relativně jasně. První volbou je anaforikum *ten*. Užití holé anaforické NS je velmi omezené a může být snesitelné pouze v striktně kontaktních a de-subjektivizovaných kontextech. Užitím lexému *tenhle* mluvčí uděluje anaforické NS statut subjektivního hodnotícího soudu. Opozice *ten/tenhle* je tak v tomto případě analogická opozici *le/ce* ve francouzštině. Možnost holého NS představuje periferní, funkčně málo vytíženou variantu k *ten* +NS.

²⁴ Tedy: *Koupil jsem si nové auto. Za auto jsem zaplatil 300 000, -Kč. / Za to auto jsem zaplatil 300 000, -Kč. / Za tohle auto jsem zaplatil 300 000, -Kč. / Zaplatil jsem za něj 300 000, -Kč.*

²⁵ Na výběr je totiž ze tří možností: $\emptyset$ /ten/tento. V případě nevěrné anafory nelze uvažovat o konkurenci se zájmennou anaforou, jako tomu je v případě anafory věrné.

5.2.2 VZTAH HYPONYMUM – HYPERONYMUM

- (9') *Jan si koupil nové auto. Je přesvědčen, že tento/??ten/*Ø dopravní prostředek má budoucnost.*

I když v případě 9' se jako první volba jevil identifikátor *tento*, neznamena to, že by toto anaforikum bylo výlučnou možností pro artikulaci anaforického vztahu typu hyponymum – hyperonymum. Pozorujme následující příklady:

- (20) *Z cest po jižní Americe si přivezl dvě žáby rodu dendrobates. Tito obojživelníci mají ve svých žlázách smrtelný jed kurare.*
 (21) *Z cest po jižní Americe si přivezl dvě žáby rodu dendrobates. Když mu na ty obojživelníky přišla celní kontrola, tvrdil, že nejsou jeho.*

V příkladu (20) je první volbou anaforikum *tento*. NS obojživelníci je zde anaforikem *tento* uvedeno jako (relativní) informační novum v tom smyslu, že antecedent žáby rodu *dendrobates* re-evaluuje jako obojživelníky. NS tak funguje jako kondenzovaná predikace typu „*žáby rodu dendrobates jsou obojživelníci*“. I díky této re-evaluaci je anaforická NS v nové výpovědi vnímána jako zdůrazněné téma vytčené pro nový soud.²⁶ Ze všech těchto důvodů by zde identifikátor *ten* či Ø působily velmi nevhodně. V příkladu (21) je naopak první volbou anaforikum *ten*, možná je i Ø: NS obojživelníci není prezentováno jako dominantní, zvýrazněné téma výpovědi. Rozdíl mezi *ten* a Ø se jeví podobně jako v případě věrné anafory — *ten* zavádí sdílenou retrospekci, Ø desubjektivizované prototypické interpretace vlastností referenta NS.²⁷ Anaforikum *tento/tenhle* je i v tomto případě (21) možno použít, domníváme se, že by fungovalo podobně jako v příkladu (20): udělilo by anaforické NS statut re-evaluativní kondenzované predikace.

5.2.3 VZTAH VLASTNÍ JMÉNO – OBECNÉ JMÉNO CHARAKTERIZAČNÍ

- (11') *Jan nám představil pana Duponta. Tento/?ten/*Ø bývalý hráč rugby je velmi inteligentní.*

V příkladu 11' se jako jasná první volba jeví anaforikum *tento/tenhle*. Jeho fungování je zcela shodné jako v případě předchozím — re-evaluativní kondenzovaná predikace, již se vytýká téma pro nový soud. NS se tak prezentuje jako relativní informační novum. V tomto typu sémantického vztahu může fungovat i lexém *ten*, ovšem pouze za podmínky, že anaforické NS nepředstavuje informační novum, ale informaci participantům výpovědní situace známou — je tak umožněna ona sdílená retrospekce. Lze užít i holého NS bez identifikátoru, a to v případě desubjektivizovaného nekontakt-

26 A rovněž i díky pozici anaforické NS v čele výpovědi. Pozorování F. Štichy tak můžeme vysvětlit jako důsledek obecnějšího sémantického specifika anaforika *tento*.

27 Z těchto důvodů je Ø zcela přijatelná v kontextu (10'): *Jan uviděl dva psy uvázané těžkým zavazým řetězem. Zvířata neskutečně trpěla.*

ního výkladu (absence sdílené retrospekce). Anaforická NS se pak prezentuje jako informace všeobecně známá, což není případ (11'), proto je zde $\emptyset$ nepřijatelná. Rozdíly mezi jednotlivými možnostmi vyniknou, srovnáme-li následující komutace:

- (22) *Za národní tým nastoupil J. Jágr. Rodák z Hnidous u Kladna byl u všech tří gólů naší reprezentace.*

Mluvčí může použít anaforikum „rodák z Hnidous u Kladna“ bez identifikátoru pouze tehdy pokud platí, že příjemci textu pod tímto výrazem běžně identifikují právě J. Jágra. NS se tak stává jakýmsi obecně známým variantním pojmenováním referentu „Jaromír Jágr“, které vyhovuje nekontaktním desubjektivizovaným kontextům (typicky styl sportovní žurnalistiky).

Pokud by mluvčí užil *tento*:

- (23) *Za národní tým nastoupil J. Jágr. Tento rodák z Hnidous u Kladna byl u všech tří gólů naší reprezentace.*

informace, že J. Jágr je rodák z Hnidous u Kladna by byla sdělována jako informační novum. Užitím anaforika *ten*:

- (24) *Za národní tým nastoupil J. Jágr. Ten rodák z Hnidous u Kladna byl u všech tří gólů naší reprezentace.*

je pak NS prezentováno ze sdílené perspektivy mluvčího a adresáta (adresátů). Efekt informační novosti ve smyslu „Jágr je rodák z Hnidous“ se tak nutně vytrácí. Princip sdílené retrospekce zde opět může navodit zabarvení hovorovosti, které absentuje v (22): jestliže si dokážeme bez problémů představit, že věta (24) je pronesena v rámci mluveného dialogu více méně neformální situace, (22) takto běžně fungovat nemůže.²⁸

Na základě analýzy uvedených příkladů bychom specifikum anaforika *tento/tenhle* formulovali následujícím způsobem: jím uváděné NS je prezentováno jako kondenzovaná predikace, která umožňuje re-evaluaci referenta NS v tom smyslu, že touto predikací jsou referentu anaforického substantiva asociovány nové vlastnosti, které v pojmenování téhož referentu antecedentem nebyly aktivovány. Tak lze vysvětlit i funkční opozice $\emptyset$ /*ten/tento* v případě věrné anafory. Užijeme-li v příkladu (18) anaforikum *tento*, prezentujeme substantivum *kry* jako „*kry*, s nimiž asociujeme vlastnosti uvedené v předchozím diskurzu“, tedy nejen jako „obecně *kry* s prototypickými vlastnostmi“, ale jako „*kry* prototypické²⁹ + *kry*, o kterých právě mluvíme, *kry* plující v Atlantiku, s různým tvarem a velikostí, s částí objemu pod vodou“. V terminologii rastierovské interpretativní sémantiky bychom řekli, že identifikátor *tento* explicitně

28 Holá NS bez identifikátoru jsou i v tomto případě blokována možností generické interpretace: *Včera jsem viděl v televizi J. Jágra. Hokejista musí dobře bruslit.*

29 Domníváme se, že není-li v promluvě explicitní restrikce, vždy se při interpretaci významu znaku aktivují jeho prototypické rysy.

anaforizuje NS se všemi aferentními sémy, jež mu přidělujeme v daném textovém okamžiku. Lze tak vysvětlit i preferenci *tenhle* v příkladu (6') — jedná se právě o banán, který je charakterizován vlastností „být na stole“.

Zajímavé je i fungování metaforických anafor:

(13') *Jan si koupil nové auto. Já bych ale do tý/týhle/*Ø popelnice nikdy nevlez.*

Zde je vyloučeno holé NS: zavádělo by (ve shodě s našimi postuláty) prototypickou desubjektivizovanou interpretaci lexému *popelnice*, tedy interpretaci nemetaforickou. Identifikátor *ten* naopak umožňuje retrospektivní re-evaluaci, jeho specifikem je, že tuto re-evaluaci prezentuje jako sdílenou s adresátem, tudíž informačně nulovou („já jeho autu říkám popelnice a ty tuto mou perspektivu sdílíš“). Lexém *tenhle*, který by zde fungovat mohl, aniž by byla metaforická interpretace porušena, pak prezentuje NS v souladu s výše uvedenými sémantickými vlastnostmi způsobem, jež lze parafrázovat takto: „právě tohle Janovo nové auto, o kterém hovoříme a které si koupil, já nazývám popelnicí.“

5.3 ANAFORA KONCEPTUÁLNÍ

(14') *Jana přejelo auto. Tato/Ø/ta nehoda způsobila velké dopravní zácpy.*

(15') *Jana přejelo auto. Tato/ta/??Ø událost se dotkla nás všech.*

Zjištěné preference a restrikce můžeme opět vysvětlit na základě výše konstatovaných vlastností jednotlivých možností anaforizace. V příkladu 14' lze užít všech tří možností. Je zde bez problémů přijatelná Ø, neboť holé NS zavádí desubjektivizovanou prototypickou interpretaci významu substantiva v textu, přičemž v tomto případě vytvoření koreferenčního vztahu mezi předchozí výpovědí a anaforickým NS nečiní problémy (je jednoznačné). V případě 15' je naopak Ø velmi problematická — prototypický význam lexému *událost* nedovoluje vytvořit jednoznačnou identifikaci antecedentu — význam lexému *událost* je velmi obecný. Anaforika *ten* a *tento* tuto identifikaci umožňují. „Prvním“ kandidátem je lexém *tento* — ve shodě se svou sémantikou prezentuje anaforickou NS jako „právě ta událost, o které se hovoří v textu a která je charakterizována vlastnostmi ‚Petra přejelo auto‘“. Identifikátor *ten*, který by zde také mohl být použit, nezavádí tuto vytčenou specifikovanou tematizaci lexému *událost*, ale prezentuje jej jako re-evaluaci retrospektivně sdílenou.

5.4 ANAFORA ASOCIAČNÍ

(17') *Jan vešel do baru. Číšník mu přinesl pivo.*

Jedinou možností v asociační anafoře je NS bez identifikátoru. Vysvětlení je nasnadě: *ten* zavádí sdílenou retrospekci s možnými intersubjektivními re-evaluacemi referentu — to je v případě asociační anafory vyloučeno. Podobně je vyloučeno i užití identifikátoru *tento* — lexém nemá v asociační anafoře čím podložit onu kondenzovanou predikaci, jež uvádí referent anaforického substantiva jako specifický oproti ji-

ným referentům označitelným týmž substantivem. Naproti tomu holé anaforické NS charakterizuje referenta pouze jeho prototypickými vlastnostmi — což je základní podmínka fungování asociační anafory.

6. ZÁVĚR – KONTRASTNÍ ANALÝZA

Poté, co jsme provedli detailní rozbor fungování francouzských a českých exponentů nominální anaforizace ve funkčně analogických kontextech, můžeme přistoupit k vlastní kontrastivní analýze, jež bude shrnutím a zhodnocením výše uvedených poznatků. Dodejme, že naše závěry nebudou komplexní a vyčerpávající, neboť jsme detailně nebrali v úvahu všechny možnosti nominální anaforizace. Přesto lze říci, že naše závěry jsou relevantní, neboť naše analýzy se týkaly centrálních anaforizačních prostředků v obou jazycích. Výsledky analýzy lze shrnout následujícím způsobem:

6.1 V nominální anafoře silně analogicky funguje určitý člen ve francouzštině a Ø v češtině. Určitý člen prezentuje referenta NS s jeho prototypickými vlastnostmi jako zástupce jedné třídy (jejího lexikálního pojmenování) v kontrastu se zástupci jiných tříd (jejich lexikálních pojmenování). Neumožňuje zavádět subjektivní re-evaluce (je vyloučen např. z metaforické nevěrné anafory). Vzhledem k tomu, že určitý člen uvádí ve francouzštině substantiva s generickou referencí, není možné jej užít tam, kde by tato generická interpretace mohla být aktualizována. V těchto ohledech konstatujeme shodu s fungováním holého anaforického NS v češtině. Existují však rozdíly, které jsou dané zejména tím, že v češtině není přítomnost determinantu syntakticky povinná. Holé NS je tedy nejednoznačné; vzhledem k tomu, že nemá explicitní ukazatel způsobu identifikace reference, holé NS může být interpretováno jako nekoreferenční, rématické. Velkou důležitost tak má v češtině statut NS v rámci AČV. Nečiní-li ve francouzštině problém syntagmata s určitým členem interpretovat jako koreferenční nezávisle na jejich pozici ve větě, v češtině výskyt holého NS v rématické části věty interpretujeme nutně ne-koreferenčně, rématicky. Chceme-li, aby byl zachován koreferenční vztah, je v češtině nutno u anaforického NS užít identifikátoru (*ten/tento*). Dále se jeví, že určitý člen ve francouzštině preferenčně uvádí postcedenty časově či textově vzdálené od svých antecedentů (hypotéza vysvětlení viz výše) — výrazněji než jeho konkurent *ce* se francouzský určitý člen specializuje na tzv. připomínací funkci (viz výše). Holé anaforické NS v češtině tuto vlastnost postrádá, pro tuto funkci se tak užívá ukazovacích identifikátorů (typicky *ten*).

6.2 Funkční zóna, kterou ve francouzštině v nominálních anaforách centrálně zaujímá determinant *ce*, je v češtině pokryta dvěma morfémy — *ten/tento* (*tenhle*). Francouzský morfém *ce* a české *ten/tento* sdílejí jednu společnou funkční analogii: prezentují referenta NS v kontrastu s jinými referenty označitelnými týmž lexikálním pojmenováním. Tento kontrast je dán hodnotící specifikací, již referentu přináší konkrétní diskurz. V češtině se pak vyskytuje opozice mezi:

- a) sdílenou retrospekci: re-evaluace vlastností referenta je prezentována jako informační notum sdílené mezi adresátem a mluvčím; funkční zóna lexému *ten*;
- b) nesdílenou re-evaluací referentu: v anaforickém pojmenování referentu se explicitně odkazuje na ty vlastnosti, které v antecedentním pojmenování téhož referentu nebyly aktivovány, tyto vlastnosti jsou prezentovány jako informační notum; funkční zóna lexému *tento/tenhle*.

Ve francouzštině není tato opozice morfematicky realizována, je tudíž irelevantní. Funkční zóna českého lexému *tento/tenhle* je plně pokryta francouzským lexémem *ce*, funkční zóna lexému *ten* je pokryta lexémem *ce* jen částečně. V kontextech, v nichž je komunikačně nejzávažnější připomínací funkce lexému *ten* a ona re-evaluační funkce není pro dosažení komunikačního záměru zásadní, užije francouzština určitého členu (kontext 4, témata v koncových částech výpovědi). Graficky bychom situaci mohli znázornit takto:

čeština	∅	<i>ten</i>	<i>tento/tenhle</i>
francouzština	<i>le</i>		<i>ce</i>

Naše analýzy tak potvrdily jev, který je v kontrastivní lingvistice dobře znám. Výsledné sdělení je totiž výsledkem synergického působení jednotlivých funkčních segmentů výpovědi. I přesto, že opozice mezi jednotlivými morfémy analogických paradigmat jsou v každém jazyce jinak strukturované a jsou založeny na jiných distinktivních rysech, v součinnosti s ostatními funkčními součástmi kontextu vytvářejí ekvivalentní sdělení (srov. např. Pešek, 2011).

6.3 Dodejme ještě zásadní upřesnění. Ve francouzštině je určitý člen morfematicky plně realizovaným ukazatelem, který příjemce textu explicitně instruuje, jakým způsobem má identifikovat referent jím uváděného NS. Jde tedy o výslovnou signalizaci.³⁰ Naproti tomu v případě českých holých anaforických NS se způsob identifikace jejich reference konstituuje defaultně, neexplicitně. Je dán souhrou více faktorů: a) přítomnost téhož lexikálního pojmenování v diskurzí paměti příjemce³¹ či aktivace určitého asociačního pole v diskurzí paměti příjemce;³² b) v rámci AČV je anaforické NS tématem;³³ c) nepřítomnost jakéhokoli jiného determinačního morfému v rámci NS: tím je v příjemci signalizováno, že „způsob interpretace reference NS je takový, jaké nejsou způsoby interpretace reference NS signalizované všemi ostat-

30 Ve smyslu: „Referent NS je v tomto ko(n)textu jediný identifikovatelný referent pojmenovatelný příslušným substantivním lexémem. Jeho vlastnosti posuzuj ve vztahu k referentům pojmenovatelným ostatními substantivními lexémy.“

31 Buď pojmenování identického (věrná anafora), či silně konvenčního, ne-inovativního a objektivního (nevěrná anafora, konceptuální anafora).

32 Asociační anafora.

33 Zdá se, že v případě asociační anafory nemusí tato podmínka platit.

ními determinačními morfémy“. Z hlediska strukturálního popisu jazyka jde o fakt významného teoretického dosahu — je vůbec teoreticky možné operovat v češtině s $\emptyset$ jakožto strukturní pozicí v systému determinačních morfémů? Otázku prozatím necháváme bez odpovědi.

LITERATURA

- KARA, M. — WIEDERSPIEL, B. (2010): Choix lexicaux dans les reprises anaphoriques conceptuelles. In: *Directions actuelles en linguistique du texte*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, s. 201–212.
- KLEIBER G. (2001): *L'anaphore associative*. Paris: PUF.
- LEEMAN, D. (2004): *Les déterminants du nom en français*. Paris: PUF.
- MATHESIUS, V. (1947): Přívlastkové *ten, ta, to* v hovorové češtině. In: V. MATHESIUS, *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 185–189.
- PEŠEK, O. (2011): *Argumentativní konektory v současné francouzštině a češtině. Systémové srovnání a analýza okurenční response*. České Budějovice: Acta Philologica Universitatis Bohemiae Meridionalis.
- PEŠEK, O. (2012): Progressions thématiques et anaphorisation. L'apport informationnel des procédés de reprise. *Écho des études romanes*, VIII/1, s. 207–217.
- ŠTÍCHA, F. (2001): Anaforické koreferenční substantivum. In: P. KARLÍK — Z. HLADKÁ (eds.), *Čeština — univerzália a specifika 3*. Brno: Vydavatelství MU, s. 87–97.
- ŠTÍCHA, F. (1999): K deikticko-anaforickým funkcím lexému *ten*. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 123–135.
- WILMET, M. (1998): *Grammaire critique du français*. Paris: Hachette.
- ZIMOVÁ, L. (1994): *Způsoby vyjadřování větných členů v textu. Konkurence pojmenování, pronominalizace a elize*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- ZRIBI-HERTZ A. (2008): La syntaxe de l'article défini. De la structure à l'interprétation. In: D. VAN RAEMDONCK (ed.), *Modèles syntaxiques*. Bruxelles: P. I. E. Peter Lang.

Ondřej Pešek | Ústav romanistiky, FF JČU | Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
onpesek@seznam.cz